

Korpusová analýza výrazů vyjadřujících postojovou a evaluativní modalitu k propozici výpovědi

Martin Janečka

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

<martin.jane@centrum.cz>

Abstract:

Corpora analysis of expressions with attitudinal and evaluative modality to the utterance proposition

This paper is a contribution to discussion about expressions including evaluative and postural modality, mainly the expressions *bohužel* and *bohudík*. With help of the Czech National Corpora (SYN2013PUB) I try to prove the hypothesis that the expression *bohužel* can be used in some contexts, where it can disguise a source/receiver of negative modality expressed by given utterance. The expression *bohužel* also gains the function of sentence equivalent, which would otherwise express given type of modality more clearly, because longer construction (than *bohužel/bohudík*) would contain deictic expressions (like personal pronoun) identifying the source/receiver of modality. I also try to analyse qualitative and quantitative disproportion between *bohužel* and *bohudík* considering the diachronic characteristics of these expressions. I critically reflect the evaluation of *bohužel/bohudík* using indicators like archaic, since the statistical data often do not correlate with these general indicators. I try to find some adequate criteria for determining word class of the expressions *bohužel/bohudík* in different situations. On the basis of already published criteria, I propose to combine the criterion of substitution possibility of *bohužel/bohudík* in exchange for sentence equivalent (related to the interpunctionally bordered separateness of given expression), the criterion of enclitic position after *bohužel/bohudík* and the criterion of position of *bohužel/bohudík* in the utterance.

Klíčová slova / key words:

modalita, částice, citoslovce, příslovce, jazykový korpus

modality, particles, interjections, adverbials, language corpora

1. Teoretické východisko

Tento text rozvíjí stať (Janečka, 2012) diskutující zejména terminologickou nejednoznačnost ve vymezení částic postojových/modalitních a tzv. větných adverbii na jedné straně, na straně druhé pak doložení toho, že výše uvedené výrazy (z nichž vybírám antonymní dvojici *bohužel* a *bohudík*) pak v některých kontextech znesnadňují identifikaci zdroje nebo příjemce modality vyjádřené danou výpovědí. Nově se pak snažím přispět k diskusi o kritériích, na jejichž základě lze určit aktuální slovnědruhovou platnost výše uvedených výrazů v textech psané publicistiky (subkorpusu SYN2013PUB) a poukázat na vhodnost kombinace uváděných kritérií, nikoli upřednostnění jednoho z nich před ostatními.

Z hlediska terminologie týkající se mnou sledovaných výrazů považuji za důležité připomenout, že jsou v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (dále jen ESČ) (Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 63–64) řazeny mezi částice evaluativní (hodnotící) a částice postojové (ibid., s. 65). Částice evaluační¹ slouží k vyjádření

¹ Evaluativní = evaluační.

kladného či záporného hodnocení obsahu výpovědi. Jako příklady uvádí ESČ dichotomie *naneštěstí/naštěstí*, resp. *bohužel/bohudík*.

Částice postojové jsou popisovány jako výrazy, pomocí nichž uživatel jazyka vyjadřuje své subjektivní postoje k obsahu výpovědi; za příklad je v ESČ rovněž uvedena konstrukce s výrazy, na které zaměřuji pozornost v tomto textu: *Bohudík/Bohužel nepřišla*. Odlišnost částic postojových od částic evaluativních lze podle autorů (ibid., s. 65) pozorovat v rozsáhlejšímu systému klasifikace částic postojových; lze diferencovat např. postojové částice vyjadřující různou míru jistoty (ibid., s. 65), postojové částice vyjadřující pozitivní nebo negativní hodnocení: *Pavel je naštěstí (bohudík) zdravý; Pavel je bohužel (naneštěstí) nemocen*; částice vyjadřující různé stupně emocionálních postojů ad. V případě negativního hodnocení je jako primární nabízen výraz *bohužel* (výraz *naneštěstí* je pak v ESČ možné synonymum), u pozitivního hodnocení je primárním výraz *naštěstí* (výraz *bohudík* je pak možné synonymum), což by mohlo korespondovat s frekvencí daných výrazů do jisté míry související s příznakovostí (*bohudík*), resp. nepříznakovostí (*bohužel*) jednotlivých výrazů.

Částice postojové se rovněž řadí mezi větná adverbia nebo modální (modalitní) adverbia – od pravých adverbii se však podle autorů (ibid., s. 5) odlišují v tom, že nevyjadřují nějaký druh příslovečného určení (a nejsou tedy větným členem). V sémantickém dosahu těchto větných adverbíale (ibid., s. 26) pak může být propozice² celé výpovědi. Mezi adverbíale větná lze řadit dva základní podtypy: (a) místní nebo časová adverbíale; (b) adverbíale vyjadřující postoj mluvčího – ty lze sémanticky diferencovat na podtyp větných adverbíalíí epistémických (*asi, určitě, podle všeho* aj.) a podtyp větných adverbíalíí evaluativních (*bohužel, naštěstí* aj.).

Vondráček (1999) se výše uváděnými výrazy okrajově zabývá v textu, kde sleduje rozdíly mezi adverbii a částicemi. Všechny jím analyzované gramatiky a jazykové příručky (*Mluvnice češtiny 2*, 1986; *Příruční mluvnice češtiny*, 1995; *Slovník spisovného jazyka českého I–VIII*, 1989; *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, 1994) se shodují v tom, že adverbia jsou plnovýznamovým slovním druhem, zatímco částice slovním druhem neplnovýznamovým, přičemž neplnovýznamovost neznamená absolutní absenci významu, což vyvozuje z toho, že se všechny příručky snaží částice dále sémanticky diferencovat. Problém v jednoznačném vymezení předělu mezi (měrovými) adverbii a (intenzifikačními) částicemi z hlediska sémantiky podle něj tkví v tom, že k verifikaci plnovýznamovosti není možné snadno užít syntaktické (resp. textově funkční) kritérium. I tak jej však do jisté míry aplikovat lze; Vondráčkem (1999, s. 72) uváděné příručky se shodují v tom, že adverbia (ve své funkci primární) rozvíjejí sloveso, adjektivum nebo jiné adverbium.

Jinde analyzuje Vondráček (1998) rozdíly mezi částicemi a citoslovci, kde se již mezi jím uváděnými příklady objevují i výrazy, které sleduji v této své stati. Ve výpovědi *Bohužel, ještě se nevyjádřila* (Grepl et al., 1995, s. 366) je podle Vondráčka (1998, s. 35) výraz *bohužel* citoslovcem, jelikož jej lze pojímat jako kondenzovaný, implicitní a na presupozici značně vázaný ekvivalent následující výpovědi. S ohledem na kontext a možné otázky *No a co? / Vyjádřila se?* a jejich obměny je totiž možné (s adekvátní mírou explicitnosti) odpovědět: *Ne. / Nic. / Bohužel. / Ne, ještě se*

² Uličný (2010, s. 153) připomíná, že je třeba částice (a další hodnotící výrazy) nevztahovat pouze k predikátu, ale (ve shodě s ESČ; Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 26) k celé propozici; pokud bychom však z různých důvodů usilovali o podrobnější klasifikaci, mohu na základě korpusové analýzy konstatovat, že se vztahují i např. k objektu, přívlastku nebo různým příslovečným určením. Propozicí (nebo také propozičním obsahem) mám pak na mysli ve shodě s tzv. dvourovňovou valenční syntaxí (DVS) věcný obsah výpovědi (srov. Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 347).

nevyjádřila. / Bohužel, ještě se nevyjádřila. / Ne, bohužel, ještě se nevyjádřila. Prostý větný zápor *ne* je podle něj prostřednictvím výrazu *bohužel* obohacen o emocionální příznak. Ve spojení *bohužel ne* tak má první výraz platnost partikule, druhá část (tedy interjekce) je předchozí částicí (z hlediska modalitu) modifikována: *Ne (a já toho lituji, že ne), ještě se nevyjádřila.* Uvedené spojení je možné redukovat, jelikož zápor je vyjádřen prefixálně i ve výpovědi následující. Částice *bohužel* tak přejímá platnost (interjekce) elidovaného výrazu *ne – bohužel* je tak považováno za (odpověďové) citoslovce (ibid., s. 36). Ve výpovědi *Bohužel se ještě nevyjádřila* je výraz *bohužel* považován za částici vyjadřující vztah mluvčího k obsahu výpovědi nebo k adresátovi.

Tabulka 1: Frekvence výrazů vyjadřujících postojovou a evaluativní modalitu k propozici výpovědi v mluvených korpusech.

Korpus	PMK	BMK	ORAL2006	ORAL 2008	SCHOLA2010	ORAL2013
NEGATIVNÍ						
BOHUŽEL	181	49	75	67	82	186
ŽELBOHU	0	0	0	0	0	0
ŽEL	0	0	0	1	2	0
NANEŠTĚSTÍ	1	0	2	0	1	0
POZITIVNÍ						
BOHUDÍK	0	0	2	1	0	1
BOHUDÍKY	1	0	0	0	0	0
DÍKYBOHU	0	1	1	0	0	0
NAŠTĚSTÍ	27	19	51	54	12	174

Tabulka 2: Frekvence výrazů vyjadřujících postojovou a evaluativní modalitu k propozici výpovědi v psaných korpusech.

Korpus	SYN 2000	SYN 2005	KSK-DOPISY	SYN2006 PUB	SYN2009 PUB	SYN 2010	SYN2013 PUB
NEGATIVNÍ							
BOHUŽEL	10383	9161	263	35436	102913	12082	158873
ŽELBOHU	19	34	1	34	32	22	49
ŽEL	497	274	4	1189	822	389	1944
NANEŠTĚSTÍ	265	538	5	458	903	519	1245
POZITIVNÍ							
BOHUDÍK	161	122	8	273	592	106	856
BOHUDÍKY	49	107	0	80	95	64	147
DÍKYBOHU	72	124	0	104	180	262	372
NAŠTĚSTÍ	4899	6103	173	21098	63079	7122	89466

2. Interpretace korpusových dat

Z tabulky 1, která zachycuje frekvence výrazů s postojovou a evaluativní modalitou v mluvených korpusech, je evidentní, že primárním prostředkem pro vyjádření negativní modality je výraz *bohužel*, zatímco primárním prostředkem pro vyjádření pozitivní modality je výraz *naštěstí* – frekvence synonym, resp. antonym výrazů *bohužel* a *naštěstí* jsou zanedbatelné, což je zejména u různých tvarových obměn výrazu *bohudík* možno považovat za překvapivé; nepřítomnost frekvence (převážně archaických) synonym výrazu *bohužel* lze pak považovat za poměrně předvídatelnou.

Antonymní dvojice *bohužel* (pro vyjádření modality negativní) a *naštěstí* (pro vyjádření modality pozitivní) je z hlediska frekvence naprosto převažující i v korpusech psaných, za poměrně překvapivou lze považovat vyšší frekvenci (převážně archaických) synonym výrazu *bohužel* (tedy *žel*, resp. *želbohu*) vzhledem k nízkým frekvencím tvarových obměn výrazu *bohudík* (tedy *bohudíky*, resp. *díkybohu*).

Z tabulky 1 dále vyplývá, proč jsem nepřistoupil ke zkoumání dat z korpusů mluvených – analýze jsem totiž chtěl podrobit antonymní dvojici *bohužel* a *bohudík*, avšak frekvence druhého uvedeného výrazu se v mluvených korpusech pohybují v rozmezí 0 až 2 výskyty; v textech subkorpusu SYN2013PUB jsou pak přítomny projevy aktualizací a prvky mluvenosti, tudíž se lze domnívat, že odráží vývojové tendence ve spisovné češtině nejzřetelněji.

2.1 Diachronní poznámka

Na značnou frekvenční disproporci výrazů *bohužel* a *bohudík* může mít vliv i např. relativní neprůhlednost výrazu *bohužel*, resp. obtížné rozložení *bohužel* na jednotlivé komponenty (z pův. *bohuziel*, kde lze identifikovat stč. adverbium *ziel*, např. *Jest mi Ziel = Je mi líto* apod.). Ve výrazu *bohudík* je pak mimo slovtvorný morf *bohu-* poměrně jednoduché identifikovat i dativní předložku *díky*, a to pouze převrácením obou oddělených komponentů výrazu. Z hlediska jednotlivých komponentů obou podrobněji analyzovaných výrazů považuji za zajímavé poukázat na frekvenci výrazu *žel* (hodnocen jako výrazně knižní) a na frekvenci dativní předložky *díky*³ 153 847, resp. (hovorové podoby) *dík* 4 841, i když je předložka *díky* hodnocena jako knižní. Frekvence výrazu *díky* tak upozorňuje na fakt, že hodnocení výrazů prostřednictvím kritérií jako knižní, hovorový nebo archaický⁴ je často se zjištěnými statistickými daty nekompatibilní. Náznak takové stupnice, kde by jednotlivým kritériím odpovídal jistý frekvenční rozsah, lze najít např. v *Mluvnici současné češtiny 1*. (Cvrček et al., 2010, s. 150), ani tam však není dodržována důsledně. I proto je příznakovost/nepříznakovost (v případě uvádění příkladů na konstrukce s *bohudík/bohužel* v jednotlivých jazykových příručkách; viz výše) brána zejména jako kritérium doplňkové, vedlejší, ne jako fakt přímo související s vyšší či nižší frekvencí toho určitého výrazu v daném korpusu.

³ U výrazu *díky* byl jeden výskyt ze sta typu *Díky za rozhovor*.

⁴ K hodnocení jednotlivých zde uváděných výrazů viz Červená et al. (1994).

3. Analytická část

3.1 Typologie sledovaných konstrukcí

Na dokladech ze subkorpusu SYN2013PUB se pokusím ukázat, jak podavatel sdělení⁵ volí výraz symbolické povahy (*bohužel/bohudík*) namísto víceslovné konstrukce, která by přitom explicitněji poukázala na zdroj/příjemce modality. Pro tento svůj předpoklad nacházím oporu např. v ESČ (Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 26), kde se uvádí, že některé postojové částice (resp. adverbiále větná) disponují potenciálem absorbovat propozici celé výpovědi, vlivem čehož může docházet: (a) k zastření zdroje modality (nebo jeho identifikaci až po přihlédnutí ke kontextu); (b) k zastření příjemce modality. Vycházím přitom z obecného předpokladu, že z jazyka mluveného částice pronikají do jazyka psaného (k tomu např. Hoffmannová – Čmejková, 2011). Výraz *bohužel* pak identifikuji nejen v přímé řeči, ale i tam, kde je třeba nějak vyjádřit negativní postoj směrem k obsahu výpovědi, k čemuž je výraz *bohužel* vhodný, jelikož nenese gramatické kategorie (např. osoby, čísla) usnadňující identifikaci zdroje/příjemce modality; u výrazu *bohudík* je však intence zastřít zdroj/příjemce pozitivní modality obtížněji prokazatelná.

V následující části zařazuji doklady⁶ obsahující výrazy *bohužel/bohudík* do čtyř kategorií podle toho, jak se v nich projevuje podavatel sdělení vzhledem ke skutečnosti vyjadřované danou výpovědí – (a) explicitní mluvčí v 1. os. sg. hovořící za sebe, (b) explicitní mluvčí v 1. os. pl. hovořící buď za sebe, nebo za kolektiv (sportovců, poslanců apod.), (c) implicitní mluvčí v 1. os. sg. i pl. a nakonec (d) výpovědi se subjektem neurčitým/nevyjádřeným, např. v případě pasivizace apod.⁷

3.2 Stanovení hypotézy

Domnívám se, že v mnou uváděných dokladech nemá z pozice podavatele sdělení dojít k „převzetí odpovědnosti“ za obsah výpovědi; jelikož je však adekvátní vyjádřit určitý typ modality k obsahu výpovědi, je užito výrazu symbolické povahy, jemuž je delegován význam negativní/pozitivní postojové modality. Tuto propozici by však bylo možné realizovat i delší konstrukcí⁸ – jinými slovy – užitím indexálních jazykových prostředků (osobní, deiktická zájmena; finitní tvar slovesa aj.) namísto výrazů symbolické povahy (*bohužel, bohudík* aj.) s velmi vágní referencí.

Jelikož uváděné doklady pocházejí z korpusu psané publicistiky, nepředpokládám inverzní modalitu, tedy situaci, kdy má uživatel při vyřčení *bohužel* na mysli opak,⁹ resp. předpokládám, že počet případů, kdy by se tento úkaz mohl vyskytnout v textech z oblasti publicistiky, je statisticky marginální. Na druhou stranu je třeba důvěřovat pisateli, že zapsaná podoba sdělení tak skutečně odezněla (když např. novinář parafrázuje něčí sdělení konstrukcí *bohužel tato situace nastala*, nemusí to nutně znamenat, že dotazovaný skutečně ona slova použil). K možným problémům týkajícím se přesné grafické podoby sdělení však ještě dále.

⁵ Ať již tvůrce textu (novinář) či mluvčí, jehož výpověď je pak písemně zprostředkována. V dokladech jsou pak na příslušných místech rozlišeny ty příklady, které jsou evidentně z produkce novinářovy a ty, které novinář pouze zprostředkovává.

⁶ Doklady pocházejí ze subkorpusu SYN 2013PUB, synchronního korpusu psané publicistiky, který obsahuje nejvyšší frekvenci zkoumaných výrazů.

⁷ Typologie sledovaných konstrukcí je identická s typologií v práci Janečka (2012, s. 15).

⁸ Jistou roli zde podle mého názoru zastává i faktor tzv. jazykové ekonomie.

⁹ Což je v mluveném jazyce rozeznatelné z barvy hlasu.

3.3 Korpusové doklady: typy konstrukcí s *bohužel*

Příklady¹⁰ výpovědi typu (a) explicitní mluvčí v 1. os. sg. hovořící za sebe (29 výskytů):

surfovat. „Ale nerad to vidím. Předně by si měl dodělat školu. Já jsem závěrečné zkoušky nedodělal a to není dobré. Proto mu stále vštěpuju, že jednou nemusejí turisté přijet a co bude dělat? *Bohužel* mě moc neposlouchá a pořád se tu motá,“ přiznává Dinesh se smíchem. Zálibně přitom sleduje usychající výstroj. Škola je v plné kráse. Nezdá se možné, že by tu snad někdy nestála. O opaku

A tak se raději na svoje děti díval v Horoměřicích , kde žijí , zpovzdálí. Kdykoliv dal Čejka své exmanželce zprávu, že by děti rád viděl, odpověď zněla: „Jsou na ozdravném pobytu. Teď to *bohužel* nejde.“ Potom zase: „Teď to nepůjde . Vždyť začaly chodit do školy a musí být v klidu.“ Čejkovi tak nezbývalo nic jiného než dětem přes Mirku dávat dárky. „Bohužel, v Čechách

Z dokladů výše uvedených jsou patrné snahy o upozadění zdroje nebo příjemce negativní skutečnosti prostřednictvím výrazu *bohužel*; zdrojem nebo příjemcem negativní skutečnosti vyjádřené danou výpovědí je ve výše uvedených dokladech sám podavatel sdělení. Z pozice podavatele sdělení nedošlo k „převzetí zodpovědnosti“ za negativní skutečnost vyjádřenou danou výpovědí, a to např. užitím konstrukce zahrnující deiktické prostředky indexální povahy (osobní zájmeno nebo finitní tvar slovesa, na kterém je identifikovatelná kategorie osoby, popř. čísla; např. *je mi líto/lituji* apod.).

Příklad výpovědi typu (b) explicitní mluvčí v 1. os. pl. hovořící za sebe nebo za kolektiv (43 výskytů):

to? Od příštího roku se na obrazovkách televize Nova představí nové programové schéma, v němž se objeví i několik nových formátů. „Divákům chceme v příštím roce nabídnout několik nových pořadů. A protože programové schéma nejde *bohužel* nafouknout, musíme od začátku příštího roku některé naše pořady zrušit. Rozhodování to nebylo jednoduché, neboť žádný z těchto pořadů nelze označit za divácky neúspěšný.

Doklady typu (b) jsou zčásti identické s příklady z předchozího výčtu; opět dochází k upozadění zdroje/příjemce negativní skutečnosti vyjádřené danou výpovědí prostřednictvím výrazu *bohužel*. Alternativně by pak rovněž bylo možné vyjádřit postoj referenta, tedy jednotlivce (1. os. sg.) nebo kolektiv (1. os. pl.) prostředky deiktické (indexální) povahy. Příklad výpovědi typu (c) implicitní mluvčí v 1. os. sg. i pl. (23 výskytů):

tohoto týdne je český film Restart debutujícího režiséra Julia Ševčíka. Svými tvůrci je prezentován jako film v českém kontextu výjimečný, přinášející novou estetiku i nové téma. Trendovost Restart se tím vymezuje vůči většině současné české kinematografie. *Bohužel* ale neoprávněně: Restart je dalším zbytečným českým snímkem, který nepřináší nic nového, jen kopíruje odeznělou vlnu trendy filmů jako byly Šeptej, Samotáři a podobně. Tyto filmy se odehrávají v trendy klubech (v kolika českých

¹⁰ Korpusové doklady neprošly grafickou, ortografickou ani stylistickou úpravou – jsou tedy naprosto identické s tím, jak je každý nalezne v ČNK.

V dokladech typu (c) dochází oproti typům (a) a (b) ke značné změně: podavatel sdělení je u typu (c) upozaděn do pozice implicitního referenta, kterého se negativní skutečnost vyjádřená danou výpovědí bezprostředně netýká – jistě ne jako zdroje, a pokud jako příjemce, tak nijak výrazně – tedy méně než u (a) a (b).

Příklad výpovědi typu (d) výpovědi se subjektem neurčitým/nevyjádřeným (5 výskytů):

Quartet a v projektu „Klangburg Concertino“ nastudovalo na středověkém hradě Rappenstein v Rakousku dílo s historicko-mystickým dějem, kde se prolíná zvuk jazzového tria se zvukem smyčců. Pauer v mládí ohromoval svou brilantní hrou na piáno. *Bohužel* při koncertu v Redutě se o něčem podobném mluvit nedá ani zdaleka. Předvedl těžkopádný, jakoby ospalý výkon, který zcela zaostával za výkony ostatních muzikantů a rušil celkový dojem. Jeho dílo Klangburg Concertino je jakousi směskou stylů

Doklady typu (d) jsou výpovědi, ve kterých není podavatel sdělení patrný ani implicitně; podavatel sdělení nemá k negativní skutečnosti vyjádřené danou výpovědí žádný vztah, tudíž je možné konstatovat, že užití sémanticky vyprázdněného výrazu *bohužel* plně koresponduje s typem výpovědi, což platí i pro kategorii předchozí, tedy typ (c). Obecně je možné tvrdit, že doklady výpovědi typu (a) a (b) mají převážně charakter interview, u typů (c) a (d) pak dominují žánrové útvary zpráva a recenze.

3.4 Korpusová doklady na jednotlivé typy konstrukcí s *bohudík*

Příklad výpovědi typu (a) explicitní mluvčí v 1. os. sg. hovořící za sebe (45 výskytů):

„To asi porota ocení,“ soudila 19letá Petra Plíhalová ze Stříbrníků. Trému neměla, na rozdíl od spolužačky, které ruply nervy i proto, že musela boj opakovat. „Sebeobrana je důležitá. *Bohudík* jsem ji ale ještě venku použít nemusela,“ řekla Petra Plíhalová. Nejvytíženější figurant byl Roman Kubišta z Dobčic. „Je těžší dělat figuranta. Pořád musíte myslet na to, abyste to maturantovi nepokazil,“ řekl

Příklad výpovědi typu (b) explicitní mluvčí v 1. os. pl. hovořící za sebe nebo za kolektiv (17 výskytů):

chválil gólmany útočník Radim Kucharczyk. Ten asistoval u jediné branky duelu. „Skuhravý to dal za branku a já přihrál před ni na volej Košťálovi. Bylo to o tom, kdo dá gól, a *bohudík* jsme to byli my.“ Energie ztrácela na osmé místo osm bodů, a tak naděje stále žila. „Teoretická šance je. Teď nám nezbyvá nic jiného, než hrát zápas od zápasu,“ dodal Roman

Příklad výpovědi typu (c) implicitní mluvčí v 1. os. sg. i pl. (9 výskytů):

kterí v zemědělství nepracují. Čili došli jsme k tomu, že Česká republika takovou školu nemá a že ji i potřebuje. Přitom víme, že v Polsku existuje a je ještě přidružená k armádě. Pro ně *bohudík* nezrušili jezdeckví u armády a svým způsobem se jim to vyplácí. Známe podobné školy z Newmarketu a Doncasteru v Anglii, máme partnerské město Waregem, kde přímo na jeho závodišti je podobná škola a funguje navazující školící středisko

Příklad výpovědi typu (d) výpovědi se subjektem neurčitým/nevyjádřeným (1 výskyt):

A jen jakoby mimochodem dávají francouzskému prezidentovi, který vyšel z neděle 29. května jako největší poražený, příležitost, aby se do pozice oslabeného a takřka obžalovaného dostal britský premiér. Urgentní problém Evropské unie byl odložen stranou už na jejím jarním summitu. Tehdy byla sice *bohudík* opuštěna soutěživá rétorika o potřebě „dohnat a předejít“ Spojené státy, ale jen velmi tiše zaznívalo, že scházející prosperitu klíčových evropských zemí nelze zajistit z Bruselu, ale především z Paříže nebo Berlína.

Z dokladů na kontexty obsahující výraz *bohudík* v subkorpusu SYN2013PUB je zřejmé, že se výrazy *bohudík* (a jeho tvarové obměny) nachází zejména v žánrech, kde je výrazný prostor poskytován individuálním názorům respondentů (např. interview apod.). Vzhledem k výše uvedené typologii výpovědí by většina dokladů korespondovala s typem (a), zčásti s typem (b), výskyt dokladů na výpovědi typu (c) a zejména (d) je možno považovat za marginální.

Při vyhledávání kontextů s výrazem *bohudík* jsem (v prvních sto výskytech) identifikoval 28 případů koexistence výrazu *bohužel* vedle *bohudík*¹¹ (zpravidla oddělených pouze spojkou *nebo*). Ve většině těchto „střetů“ *bohužel* a *bohudík* se jedná o přímou řeč respondenta, tedy případy spadající do kategorie (a) nebo (b). Tyto případy jsem vzhledem k ambivalentní modalitě z dalších analýz vyloučil. Např.:

nejsilnější vládní strana také konečně vidí, jak jsme proti některým policistům (neházejme je do jednoho pytle) bezmocní.“ Lepší, i když také trpce ironický, nádech má i další úvaha: Policie se při vyšetřování *bohudík* (nebo *bohužel*?) nepřetrhla ani v případě vlivné ČSSD. Bezpečnostní kamery natočily zloděje, policii to ale nestačí Karlovy Vary – Dvě digitální kamery natočily v únoru zloděje, jak před vchodem do krajského sídla ČSSD

4. *Bohužel/bohudík*: příslovce, částice, citoslovce?

Uvažme nyní Vondráčkovu (1998, s. 34) kritérium pro odlišování částic od citoslovcí, podle kterého jsou citoslovce schopna samostatné existence jakožto větný ekvivalent na rozdíl od částic, které jsou integrovány do výpovědi jako např. hodnotící modifikátor citoslovcí.

Srov. např. tyto výpovědi: *Bohužel, on ještě nepřišel* oproti *On ještě bohužel nepřišel*.

Sémantika obou výše uvedených výpovědí je identická: *bohužel* se v obou případech vztahuje k celé propozici; v případě, kdy je daný výraz oddělen čárkou, by se mělo jednat o citoslovce, které lze nahradit větným celkem nebo nějakým jiným citoslovcem (*je mi líto, on... / ne, on...*), kdežto v druhém případě by mělo jít o částici postojovou/evaluační – ortografické kritérium však striktně nerozhoduje o slovnědruhové platnosti daného výrazu, nýbrž o něm spolurozhoduje rovněž postavení daného výrazu v rámci výpovědi a/nebo postavení (potenciální) příklonky vzhledem k výrazu *bohužel/bohudík*.

Tak např. výraz *bohužel* byl v prvních sto výskytech v korpusu SYN2013PUB interpunkčně oddělen od zbytku výpovědi 23krát, zatímco *bohudík*, které se ve výpovědi nachází převážně na jejím začátku nebo na konci, bylo od zbytku výpovědi odděleno v prvních sto výskytech 15krát, což by pak mohlo vést k příliš rychlému závěru, že pouze 15 % (z prvních sta identifikovaných) výrazů *bohudík* má slovnědruhovou platnost citoslovce – tento procentuální podíl však bude jistě

¹¹ Pouze po zadání výrazu *bohudík*, nikoli po zadání výrazu *bohužel*.

výraznější, jelikož (zejména) *bohudík*, ač ve slovnědruhovém platnosti citoslovce (na začátku či konci výpovědi), není v těchto pozicích graficky oddělováno důsledně.

Z Vondráčkovy argumentace by se dalo usuzovat, že delší konstrukci lze nahradit pouze výraz *bohužel* (nebo *bohudík*) oddělený od zbytku výpovědi interpunkcí – je však třeba dodat, že podobně lze substituovat i výrazy *bohužel/bohudík* interpunkčně neoddělené. V případech, kdy je výraz (*bohužel/bohudík*) pevněji integrován ve výpovědi, je sice taková možnost substituce za delší konstrukci obtížněji představitelná, ne však nemožná, např. *Tak jsem to bohužel nestihl*. Po substituci *bohužel* za konstrukci s vyjádřenými gramatickými kategoriemi je podoba následující: *Tak jsem to, a je mi to líto / a lituji toho, nestihl*. Výrazy *bohužel/bohudík* interpunkčně oddělené od zbytku výpovědi tak často lze považovat za citoslovce, podobně jako lze tyto výrazy interpunkčně neoddělené (a tedy do výpovědi integrované) často považovat za částice – platnost tohoto kritéria však není stoprocentní, jelikož bychom tím vkládali absolutní důvěru v pisatele takových textů.

Třetí zde uvedené kritérium odlišení částic od citoslovců je převzato z *Mluvnice češtiny 2* (Petr et al., 1986, s. 234). U částic (integrovaných do výpovědi) je obligatorní postavení příklonky (typu *bych; se; mi*) bezprostředně za výrazem typu *bohužel/bohudík* (např. *Bohužel jsem to nečekal*). Oproti tomu výpověďotvorná¹² citoslovce příklonkou bezprostředně za výrazem *bohužel/bohudík* nedisponují. (*Bohužel, nečekal bych to*. vs. **Bohužel, bych to nečekal*). Uvedené kritérium však platí pro spisovný jazyk, což znamená, že s konstrukcemi jako *Bohužel to jsem nečekal* (v případě částic), tak jako např. s konstrukcí *Bohužel, bych to nečekal* (v případě citoslovců) se lze setkat jistě nejen v korpusech jazyka mluveného, ale počítat s nimi je třeba i v korpusech psané publicistiky, zejména pak v rámci žánru interview.

5. Závěr

Analyzované doklady ze subkorpusu SYN2013PUB nasvědčují tomu, že je výraz *bohužel*, který vykazuje potenciál absorbovat propozici celé výpovědi, aplikován v případech, kdy je třeba z více či méně patrných důvodů zastřít zdroj/příjemce negativní skutečnosti realizované jistou výpovědí, přičemž ve většině případů je tímto zdrojem/příjemcem sám podavatel sdělení. Je možné, že výraz *bohužel* je v těchto situacích hojně aplikován i proto, že je z diachronního hlediska relativně neprůhledný, s čímž souvisí jeho sémantické vyprazdňování. K zastření zdroje/příjemce pozitivní skutečnosti vyjadřované danou výpovědí pomocí výrazu *bohudík* (a jeho obměn) většinou nedochází – buď je tento zdroj/příjemce z různých důvodů neznámý, nebo jsou vedle výrazu *bohudík* v dané výpovědi přítomny i prostředky deiktické, které explicitně vyjadřují zdroj/příjemce pozitivní skutečnosti. Nízká frekvence těchto výrazů nasvědčuje rovněž tomu, že se výraz *bohudík* (a jeho různé obměny) k vyjádření pozitivní skutečnosti používá pouze marginálně (na což může mít z hlediska diachronního vliv i jeho relativní průhlednost) – mluvené korpusy je takřka nezachycují a ani do psaných textů zatím příliš nepronikly. Z analýzy výrazu *bohužel* je patrné, že výrazně proniká z publicistických žánrů mluvených (např. interview) do žánrů psaných (např. zpráva, recenze).

Domnívám se, že pokud je výraz *bohužel/bohudík* na začátku či na konci výpovědi, a je tedy snáze substituovatelný za delší konstrukci s vyjádřenými gramatickými kategoriemi např. osoby, čísla (*je mi líto, že... / ...nepřišel, a to je mi*

¹² Resp. větotvorné v terminologii MČ 2.

lito), jedná se zpravidla o citoslovce; jakmile je výraz *bohužel/bohudík* integrován uvnitř výpovědi (a tedy obtížněji substituovatelný), nelze přesně určit, zda se jedná o částici, nebo o větné adverbium (jelikož oba lze vztáhnout k celé propozici) – nadto lze rovněž uvažovat o citoslovci i jinde než na začátku či na konci výpovědi. Z hlediska možného zvažování těchto výrazů jako příslovci se může jevit problematickým i to, že výrazy *bohužel/bohudík* jsou vztahovány k celé propozici, ne jen ke slovesu (tedy ne jako „standardní“ příslovce), navíc jsou výrazy *bohužel/bohudík*, jak jsem naznačil zde a jak více rozvádím v jiném textu (Janečka, 2012), uváděny v takřka identických kontextech jako v případech, kdy mají mít slovnědruhovou platnost částic; uvažovat je jako příslovce je pak nesnadné i z toho důvodu, že i když jsou tradičně řazeny mezi příslovce, tak nefungují jako větný člen.

V úvahu je možné vzít několik testů slovnědruhové platnosti těchto výrazů (a jejich synonym, resp. antonym). Při rozhodování o aktuální slovnědruhové platnosti daného výrazu (*bohužel/bohudík*) je tak potřeba uvažovat kombinaci kritéria substitučního, postavení výrazu *bohužel/bohudík* v rámci výpovědi a Vondráčkova kritéria „ortografického“ – ne vždy je totiž možné použít pouze kritérium substituční (to když se ve výpovědi nevyskytují příklonky), rovněž pak nelze výrazy integrované uvnitř výpovědi automaticky považovat za částice, jelikož jejich substituce je v některých případech možná a nakonec funkci větného ekvivalentu může získat i výraz interpunkčně neoddělený (pisatelem textu).

Samozřejmě ani kombinace všech těchto kritérií neumožňuje s absolutní platností rozhodnout, zda jde o částici, nebo citoslovce – příslovce však doporučuji z těchto klasifikačních možností vynechat, jelikož se již výrazy obsahující komponent *bůh* nechápou v tom smyslu, že mají něco společného s náboženstvím/vírou (a to zejména v případě již poměrně neprůhledného výrazu *bohužel*) a lze se tak klonit spíše k interpretaci těchto výrazů jako částic, resp. citoslovců. Nejedná se tedy jistě o autosémantika v pravém smyslu, i když přítomnost nějakého významu, jak na to upozorňuje i např. Vondráček (1998, s. 72), identifikovat lze. Jinými slovy – s ohledem na dřívější fáze jazyka lze přijmout řazení těchto výrazů mezi příslovce, z pohledu textů obsažených v subkorpusu SYN2013PUB se však příkláním k interpretaci na rozhraní částic a citoslovců.

Literatura:

- CVRČEK, Václav et al. (2010): *Mluvnice současné češtiny 1*. Praha: Karolinum.
- GREPL, Miroslav – KRČMOVÁ, Marie – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdeňka – ŠLOSAR, Dušan – HLADKÁ, Zdeňka – KARLÍK, Petr (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – ČMEJRKOVÁ, Světla (2011): *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia.
- JANEČKA, Martin (2012): Uplatnění částice *bohužel* (a *bohudík*) v současné psané publicistice. *Korpus – gramatika – axiologie*, 3(6), s. 10–19.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- PETR, Jan – VESELKOVÁ, Jarmila – KOMÁREK, Miroslav – KOŘENSKÝ, Jan (1986): *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1994). Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého I–VIII* (1989). Praha: Academia.
- ULIČNÝ, Oldřich (2010): Pražský závislostní korpus – nová příležitost pro popis české syntaxe? *Bohemica Olomucensia*, 2010(3), s. 151–161.

- VONDRÁČEK, Miloslav (1998): Cítoslovce a částice – hranice slovního druhu. *Naše řeč*, 81(1), s. 29–37.
- VONDRÁČEK, Miloslav (1999): Příslovce a částice – hranice slovního druhu. *Naše řeč*, roč. 82(2), s. 72–78.